

لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و حضرت علی عَلِيٌّ

آزاده نژادحسن^۱

چکیده

در قانون مجازات اسلامی، مصوب سال ۱۳۹۵ و مقررات آیین دادرسی کیفری مقرراتی در خصوص انتشار آرای محاکم کیفری مشخص شده است؛ لیکن هیچ دستورالعملی در خصوص نحوه انتشار دادنامه‌ها وجود نداشت. دستورالعمل نحوه انتشار احکام دادگاه‌ها و برگزاری دادگاه، در تاریخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۷ تصویب شده است. پیش از این در ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی، انتشار حکم دادگاه به عنوان مجازات تکمیلی پیش بینی شده بود. دادرسان دادگاه‌ها در جرائم حدی و مستوجب قصاص و مجازات‌های تعزیری این اختیار را دارند و طبق این مصوبه می‌توانند به عنوان مجازات تکمیلی همراه با مجازات اصلی، متهم را به انتشار حکم کیفری محکوم کنند؛ لیکن کیفیت و چگونگی این انتشار حکم تبیین نشده بود

---

۱. دانشجوی کارشناسی حقوق | پردیس دانشگاه آزاد مشهد Azadeh1616@gmail.com

حال آن که با توجه به نحوه انشای ماده ۳۵۳ قانون آیین دادرسی کیفری و تبصره‌های آن، تقریباً بدون تردید می‌توان گفت که انتشار احکام دادگاه‌ها پس از قطعیت یافتن حکم، به ویژه وقتی محکوم علیه متقاضی این کار باشد، بلامانع است و اگر چنین شود، شاید آن ابهام و اجمال برطرف گردد و همه مراجع قضایی به دقت و احتیاط بیشتر وادار شود. بنابراین، در این مقاله با نگاهی به سیره انبیای الهی در خصوص چگونگی داوری و وضوح و قطعیت آرای این بزرگواران که از آن زمان تا به کنون نه تنها دچار خدشه و انحراف نگردیده است، بلکه جزو منابع اصلی حقوق داخلی کشورمان نیز محسوب می‌گردد؛ می‌تواند ما را در جهت تحقق اهدافمان یاری برورد.

کلمات کلیدی: انتشار آرا، سامانه ملی آرای قضایی، سیره، دادنامه، به روزرسانی.

مقدمه

با تصویب دستورالعمل نحوه انتشار احکام دادگاه‌ها و برگزاری دادگاه علنی، نحوه انتشار احکام با جزئیات بیشتری تبیین شده است. این دستورالعمل دو دسته از آرا را جهت انتشار الزامی کرده است:

دسته اول: نحوه انتشار آرا و احکام کیفری در مواد ۲۳ و ۳۶ قانون مجازات اسلامی مقرراتی را تبیین می‌کند؛ مقرراتی که در آن نام متهم یا متهمان به همراه مشخصات پرونده می‌بایست منتشر گردد و بیشتر جنبه تنبیهی برای متهم و آسودگی خاطر جامعه است.

دسته دوم: سایر آرا هستند که تمام آرای دادگاه‌های حقوقی و کیفری و دیوان عالی و سایر مراجع قضایی را شامل می‌شود. این احکام بدون ذکر نام شاکیان و متهمان و خواهان‌ها و خواندگان منتشر می‌گردد و هدف از آن، دسترسی آحاد جامعه به آرای صادره و امکان نقد و بررسی آنها توسط حقوقدانان و منتقدان است (مواد ۴ و ۵ دستورالعمل نحوه انتشار احکام دادگاه‌ها).

در جرائم موضوع ماده ۳۶ قانون مجازات (حکم محکومیت قطعی در جرائم موجب حد محاربه و افساد فی الارض یا تعزیر تا درجه چهار و نیز کلاهبرداری بیش از یک میلیارد ریال) قضای اجرای احکام به محض وصول، به انتشار حکم مکلف است. لازم نیست حتماً به انتشار حکم اشاره شده باشد و همین که به ممنوعیت انتشار حکم اشاره‌ای نشده باشد، برای انتشار حکم کافی است. اگر به نظر دادگاه صادرکننده حکم انتشار حکمی موجب اخلال در نظم عمومی باشد، در حکم خود می‌تواند انتشار آن را ممنوع کند.

در این دستورالعمل، قوه قضائیه می‌بایست توسط مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، برای انتشار آرای محاکم به ترتیب با اولویت آرای دیوان عالی کشور، دادگاه کیفری یک و سایر دادگاه‌ها و مراجع قضایی سامانه‌ای اختصاصی ایجاد کند. مهلت راه‌اندازی این سامانه دو ماه پس از ابلاغ دستورالعمل نحوه انتشار احکام تعیین شده است. بنابراین، احکام در استان صادر کننده حکم منتشر می‌شوند و سایر رسانه‌ها می‌توانند آرای منتشر شده موضوع این قانون را باز

۴ ♦ فصلنامه علمی - تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی ♦.....

نشر دهند و محدودیتی برای باز نشر این احکام وجود ندارد. (تبصره دو ماده ۱ دستورالعمل نحوه انتشار احکام).

بنابراین، با توجه به مواد ذکر شده و اشاره به ماده قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات: «هر شخص ایرانی حق دسترسی به اطلاعات عمومی را دارد، مگر آن که قانون منع کرده باشد. استفاده از اطلاعات عمومی یا انتشار آنها تابع قوانین و مقررات مربوط خواهد بود.» ضمن اشاره به ماده ۵ قانون مذکور که عنوان می‌دارد «ماده ۵ - مؤسسات عمومی مکلفند اطلاعات موضوع این قانون را در حداقل زمان ممکن و بدون تبعیض در دسترسی مردم قرار دهند.

تبصره - اطلاعاتی که متضمن حق و تکلیف برای مردم است باید علاوه بر موارد قانونی موجود از طریق انتشار و اعلان عمومی و رسانه‌های همگانی به آگاهی مردم برسد؛ با توجه به موارد مذکور، انتظار می‌رود که به منظور ترویج شفافیت و به منظور نفع عمومی و حقوق شهروندی و همچنین دسترسی راحت حقوقدانان و حقوق‌خوانان و قضات را به آرای صادره توسط دیگر قضات در سراسر کشور سامانه‌ای واحد و جامع و بالاصح به‌روز، راه‌اندازی گردد. انتشار آرای قضایی به صورت سامانه‌ای واحد که در دسترس همگان قرار گیرد، باعث می‌شود که عموم مردم در سراسر کشور و نیز حقوق‌دانان معظم و حقوق‌خوانان، بتوانند آن را بخوانند و بررسی کنند. این اقدام چند فایده دارد:

نخست اینکه راه شایعه و شائبه بسته می‌شود. همواره درهای بسته و دیوارهای بلند و نوشته‌های پنهان‌شده و نجوا و سخن در گوشی، به اذهان وجود مطالب مخفی منفی را متبادر می‌کند.

دوم اینکه با توجه به آنچه گفته شد باعث می‌شود که - از عام و خاص - بر اطلاعات و دانش آنها افزوده شود.

سوم اینکه همگان، از عام و خاص، تکلیف خود را می‌فهمند و متوجه می‌شوند چه باید نکنند تا به عقوبت مشابهی گرفتار نشوند.

◆..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۵

چهارم اینکه مسئولان و بزرگان در مقام پاسخگویی به شبهات و شائبات و خود را برای جوابگویی مستدل و روشن آماده می‌کنند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر به دنبال آن است تا با روش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از مرور مقالات مرتبط، منابع کتابخانه‌ای، کتاب‌ها، روایات و...، به بررسی انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام و با تکیه بر قوانین و مقررات ایران بپردازد.

بیان طرح مسئله

انتشار آرای محاکم، سیره پیامبران

پیامبران اهداف متعددی داشتند که به نظر می‌رسد هدایت مردم به سوی کمال و اقامه عدل و قسط در همه زمینه‌ها، از عالی‌ترین اهداف آنها باشد. نقش و اهمیت قضا در جامعه بشری و کارکردهای مهم آن در برقراری عدالت و تأمین حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی بر کسی پوشیده نیست؛ زیرا جان، مال، حیثیت و ناموس مردم همه و همه در زیر نفوذ آن قرار دارد و همچنین جریان صحیح امور زندگی اجتماعی، از قبیل تجارت و معیشت در سایه قوه قضائیه کارآمد ممکن است.

از روزی که بشر زندگی اجتماعی را آغاز کرد و حق و مالکیت به رسمیت شناخته شد، قضا و داوری برای حل و فصل اختلافات و منازعات در مورد مالکیت اشیا و مسایل دیگر مورد اختلاف، به عنوان راه معقول و منطقی پذیرفته شده است. در واقع نهاد قضا، آخرین مرجع و ملجأ اشخاصی بود که حقوقشان مورد تعدی و تجاوز و یا انکار قرار گرفته است. در طول تاریخ زندگی بشر، همه ادیان و عقلاهی عالم بر ضرورت وجود چنین نهادی تأکید ورزیده‌اند.

اسلام به عنوان کامل‌ترین آیین آسمانی، نیز ضرورت وجود قضا را امضا کرده است؛ منتهی دیدگاه اسلام نسبت به جایگاه قضا، ماهیت، مبنا و منابع قضاوت و شرایط قاضی با دیدگاه

مکاتب دیگر تفاوت اساسی دارد؛ زیرا در اسلام قضا منصب الاهی است که خداوند آن را به پیامبرانش تفویض کرده و از پیامبر به اوصیا و جانشینانش رسیده است. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله همان گونه که سمت رسالت و هدایت جامعه بشری را به عهده داشت، قضاوت و داوری نیز جزء وظایف الاهی اش بود. علاوه بر تبلیغ رسالت الاهی خود، به حل و فصل منازعات و اختلافات مردم در مسایل مختلف حقوقی، خانوادگی، کیفری و... نیز اهتمام می ورزید.

۱. سیره قضایی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در مدینه به علاوه اینکه تبلیغ رسالت را انجام می داد، به حل و فصل منازعات و اختلافات مردم نیز اهتمام می ورزید. قضاوت و داوری را نیز یکی از وظایف الاهی خود می دانست و با دقت و حوصله مندی تمام به دعاوی مردم رسیدگی می کرد. پیامبر اسلام، در مدت کوتاه رسالت و حکومت خود در مدینه اساس و شالوده سیستم قضایی بی نظیری را در جهان تأسیس کرد که بخشی از مسائل قضا در سیره عملی و قسمت اعظم مسایل و موضوعات قضایی در قول و گفتار آن حضرت تبلور یافته است که این چنین است که انسان ها می توانستند در آن عصر و یا حتی عصر حاضر با توجه به احکام باقی مانده از محاکم و داوری های ایشان و یا با مراجعه به قول و گفتار رسول اکرم به حل و فصل منازعات و اختلافات خود پردازند ضمن اینکه این رویه و انتشار آرا به پیروی از سنت پیامبران و امامان باید صورت صریح، روشن و مستدل و به روز در رویه دستگاه قضایی اجرا شود.

موارد قضاوت های آن حضرت در کتاب های تاریخ و سیره محدود است؛ ولی با اینکه محدود است، این موارد محدود به ضمیمه گفتارها و ارشادات، سیستم کامل و جامعی را پی ریزی کرده که مبنا و منش قضای اسلامی شده است که حال با توجه به پیشرفت تکنولوژی، گسترش دعاوی فی مابین احاد جامعه و نقش پر رنگ قضاوت، انتظار می رود که الزام به انتشار

◆ لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۷

دادنامه‌ها و آرا در سامانه‌ای واحد و جامع و به صورت به روز و در لحظه صورت گیرد... در این جا چند مورد از قضاوت‌های آن حضرت در مسایل حقوقی و کیفری و خانواده ذکر می‌شود:

۱-۱. قضاوت درباره مسایل حقوقی

از ام سلمه روایت شده که سرو صدای دو نفر مدعی و مدعی علیه درب منزل شنیده شد و حضرت پیامبر صلی الله علیه و آله از منزل خارج شد و بعد از اطلاع از موضوع دعوا به آنها فرمود: «من مانند شما انسان هستم و شما جهت رفع خصومت به من مراجعه می‌کنید و بعضی از شما به خوبی می‌تواند مطلب و مقصود خود را بیان کند و من براساس آنچه از شما می‌شنوم قضاوت می‌کنم. پس اگر بر قضیه‌ای حکم کردم که بر خلاف واقع باشد، آن قطعه‌ای از آتش است برای کسی که به نفعش حکم شده و چنانچه می‌داند که ذی حق نیست، نباید آن چیزی را بگیرد.»

وقتی طرفین این سخنان را از حضرت شنیدند، به گریه افتادند. هر یکی به دیگری گفت: حق من مال تو باشد. حضرت فرمود: «حال که چنین است آن را بین خود تقسیم کنند.» و آنها مال را تقسیم کرده و از یکدیگر حلالیت طلبیدند.

این روایت در منابع اهل سنت با عبارات مختلف نقل شده است و در صحیح مسلم، سنن ابی داود و صحیح بخاری و برخی از منابع دیگر. در بعضی منابع عبارات روایت، زیاد است و در بعضی هم کم‌تر آمده است:

در منابع روایی شیعه نیز شبیه این روایت آمده است. متن ذکر شده در این نوشته برگرفته از «سبل الهدی و الرشاد» می‌باشد. این روایت به تواتر نقل شده است.

مورد دیگر: «عن عدی بن عدی عن ابيه، قال: اختصم امرؤ القیس ورجل من حضر موت إلى رسول الله صلی الله علیه و آله فی ارض، فقال: ألك بینة؟ قال: لا، قال: فیمینه، قال: إذن والله یدهب بأرضی، قال: أن ذهب بأرضک یمینه کان ممن لا ینظره الله الیه یوم القیامة ولا یرکبه وله عذاب الیم قال: ففزع الرجل وردها الیه؛ عدی بن عدی از پدرش نقل می‌کند که امرؤ القیس با مردی از حضر موت با هم در مورد زمینی، اختلاف داشتند. برای حل اختلاف خدمت حضرت پیامبر

آمدند. حضرت از امرؤالقیس پرسید: «آیا شاهد داری؟» جواب داد: نه. حضرت فرمود: پس طرف تو باید قسم بخورد.» گفت: بنابراین، زمینم از دست می‌رود. حضرت فرمود: «اگر زمین تو به واسطه قسم او از دستت برود، طرف تو از کسانی خواهد بود که خداوند در روز قیامت به او نظر نکرده و او را تزکیه نخواهد کرد و بر او عذاب دردناک می‌باشد.» وقتی کلام حضرت به این‌جا رسید مرد حضرموتی، فریادی کشید و زمین را به صاحبش برگرداند.

۲-۱. قضاوت در حقوق خانواده

مورد دیگر از قضاوت آن حضرت در مورد حضانت است. زنی که شوهرش او را طلاق داده بود و شوهر می‌خواست پسر زن را از او بگیرد. زن مطلقه خدمت حضرت رسید عرض کرد: یا رسول الله! شکم من جایگاه پرورش این بچه و پستان‌هایم محل نوشیدنی او و آغوشم بستر گرم اوست و پدرش مرا طلاق داده و الان می‌خواهد او را از من بگیرد. حضرت فرمود: «تا شوهر اختیار نکرده‌ای تو سزاوارتر به نگهداری طفل و حضانت او هستی!»

مورد دیگر از قضاوت آن حضرت به نفقه متعلق است. فاطمه بنت قیس بعد از اینکه شوهرش او را سه بار طلاق داده بود، خدمت حضرت اقامه دعوا کرد، که شوهرش او را طلاق داده به او نفقه و مسکن نمی‌دهد. حضرت فرمود: «حق نفقه و مسکن ندارد؛ زیرا نفقه و مسکن در طلاق رجعی است، نه در طلاق بائن.»

۳-۱. قضاوت در مسایل کیفری

در امور کیفری حضرت احکام زیادی را صادر کرده و مجرمان را به مجازات رسانده است. به عنوان نمونه یکی از موارد قضاوت آن حضرت در امور کیفری مورد زیر است:

زنی به نام فاطمه مخزومیه، که از قبیله بنی مخزوم بود مرتکب سرقت شد و جریان به اطلاع پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسانده شد و برای حضرت ثابت گردید که حکم آن، قطع انگشتان دست راست وی می‌باشد. سران قبیله بنی مخزوم دیدند که اجرای حکم، بزرگ‌ترین سرشکستگی و

◆..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم ﷺ و حضرت علی ؑ ◇ ۹

سرافکنندگی برای قبیله آنهاست. در فکر چاره افتادند و با هم مشورت کردند، و چنین به نتیجه رسیدند که اسامه بن زید، ندیم پیامبر ﷺ اکرم و نزدیک‌ترین شخص می‌باشد، به او گفتند که او در محضر پیامبر ﷺ شفیع گردد. اسامه به محضر آن حضرت آمد و اظهار شفاعت کرد. پیامبر ﷺ خشمگین شده و با تندی به او فرمود: «ای اسامه! تو می‌خواهی یکی از حدود الاهی تعطیل شود، و برای تعطیل شدن قانون خدا، می‌خواهی شفاعت کنی؟!» آن‌گاه حضرت در مسجد رفت و برای مسلمانان خطابه‌ای خواند از جمله فرمود: «مردمی که پیش از شما زندگی می‌کردند، از این رو به هلاکت رسیدند و شیرازه ملّیت آنان از هم گسیخت و پاره شد که هرگاه اگر در میانشان افراد صاحب نفوذ و دارای منزلت اجتماعی مرتکب خلاف می‌شد، قانون در مورد او اجرا نمی‌شد؛ ولی اگر افراد ضعیف جامعه مرتکب عمل خلاف می‌شد فوراً قانون در مورد آنها اجرا می‌شد، سوگند به خدا اگر دخترم فاطمه ؑ دزدی کند، دستش را قطع خواهم کرد!»

مورد دیگر داستان سمرة بن جندب است. سمرة بن جندب در جوار خانه مردی از انصار، درخت خرمايي داشت که راه عبور آن، از داخل ملک مرد انصاری می‌گذشت. سمرة برای سرکشی به آن درخت و انجام‌دادن امور آن به کرات، سرزده وارد ملک مرد انصاری می‌شد و بدین ترتیب باعث مزاحمت خانواده آن مرد می‌گردید. مرد انصاری به سمرة گفت: تو سرزده وارد ملک من می‌شوی و ممکن است خانواده من در وضعیتی باشند که تو نباید آنها را ببینی، خواهشم این است که هر وقت آمدی، اعلام و استیذان نما، تا اهل خانه من مطلع باشند. سمرة گفت: من از میان خانه تو به سوی باغ خود می‌روم و چون حق عبور دارم، لزومی به اجازه نمی‌بینم. مرد انصاری مجبور شد به محضر پیامبر اسلام ﷺ شکایت کند. حضرت سمرة را خواست و گفت: «بعد از این، هنگام عبور، اجازه بگیر و اعلام کن!» سمرة گفت: این کار را نخواهم کرد. حضرت فرمود: «از این درخت دست بردار و به ازای آن درخت دیگری با همان اوصاف به تو می‌دهم.» سمرة قبول نکرد؛ تا حضرت تعداد را بالا برد و تا ده درخت رساند باز

۱۰ ◇ فصلنامه علمی - تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی ♦.....

سمره نپذیرفت و در پایان حضرت، به او وعده معنوی هم داد؛ ولی سمره قبول نکرد. حضرت فرمود: «انک رجل ضارٌّ مضارٌّ ولا ضرر ولا ضرار علی مؤمنٍ؛ یعنی تو مرد ضررزننده‌ای هستی و کسی نباید به مؤمن ضرر بزند.» بعد حضرت به آن مرد انصاری دستور داد برو آن درخت را بکن و دور بینداز.

اگر چه برخی از فقها این مورد را از جمله احکام قضایی پیامبر اسلام که در مقام قضا صادر کرده باشد، نمی‌دانند و می‌گویند این مورد از احکام حکومتی پیامبر اسلام است؛ چون حضرت واقعاً در مقام مخاصمه و قطع مرافعه بین مرد انصاری و سمره بن جندب نبوده است؛ زیرا اصل زمین یا درخت خرما، محل نزاع بین انصاری و سمره نبوده و در مالکیت آن خصومت نداشته، بلکه مرد انصاری از مزاحمت سمره نزد پیامبر شکایت نمود؛ تا ایشان به عنوان حاکم و رئیس مسلمین برای رفع ظلم اقدام کند. اگرچه این مورد را از احکام حکومتی دانسته‌اند؛ می‌تواند شاهدی بر موضوع ما باشد که حضرت در اجرای احکام حکومتی وقتی که با منافع جامعه سرو کار داشته باشد، چگونه با قاطعیت و صلابت برخورد کرد. و حکم حضرت مبنای قاعده کلی (لا ضرر) در فقه شد که راهگشای بسیاری از موضوعات و معضلات فقهی و قضایی شده است.

۲. سیره قضایی حضرت علی علیه السلام

با توجه به جایگاه رفیع امام علی علیه السلام در نزد مسلمانان و به خصوص شیعیان آن حضرت، ضروری است سیره ایشان در امور مختلف مورد اهتمام جدی قرار گیرد. امام علی علیه السلام در دوران زندگی خود اهتمام ویژه‌ای به امر قضا داشته و سیره قضایی آن حضرت مبتنی بر قرآن کریم، سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و دانش فقهی، حقوقی گسترده خود آن حضرت مبتنی بوده است. امام علی علیه السلام صاحب قضاوت‌ها و داوری‌ها و پاسخ‌ها و مسایل عجیبی است که برخی از آنها در زمان حیات پیامبر اسلام و برخی در زمان خلفای سه‌گانه و قسمتی هم در زمان خلافت شخص آن

◆ ..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۱۱

حضرت، واقع شده است که در این جا به بخشی از این داوری ها بر جا مانده از آن حضرت به منظور تبیین احکام و رواج عدالت می پردازیم:

۱-۲. قضاوت در حقوق خانواده

۱. شیخ مفید روایت کرده است که امام علی علیه السلام درباره کنیزکی که دو تن به صورت مشارکت او را خریده بودند و هر دو در یک طهر (فاصله بین دو حیض) به خاطر علم نداشتن به تحریم این کار، با آن کنیزک مجامعت کرده بودند؛ آن حضرت برای آنکه بچه را به یکی از آن دو واگذار کند، بین آنان قرعه انداخت و بچه را به کسی سپرد که نام وی به قرعه افتاده بود. و او را واداشت تا نیمی از قیمت آن بچه را به شریکش بپردازد؛ زیرا این طفل، فرزند کنیز بود. خبر این داوری به گوش رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و آن حضرت آن را امضا و تأیید کرد و همین حکم را در اسلام مقرر داشت و فرمود: «سپاس خداوندی راست که در میان ما اهل بیت، کسی را قرار داد که بر سنت داوود علیه السلام و شیوه او در قضاوت، به داوری می پردازد.» مقصود آن حضرت از این عبارت آن بود که امام علی علیه السلام داوری های خود را مانند حضرت داوود به مدد الهامات خداوندی به انجام می رساند.

ابن شهر آشوب در مناقب از سنن ابوداود و ابن ماجه و ابن بطه در الابانه و احمد در فضایل الصحابه و ابن مردويه با طرق فراوان از زید بن ارقم روایت کرده اند که امام علی علیه السلام در یمن بود؛ دعوایی نزد آن حضرت اقامه شد. در آن جا سه تن بر سر کودکی به مخاصمه پرداخته بودند و هر یک از آنان گمان می کرد که در دوره پیش از اسلام در یک طهر با مادر این کودک نزدیکی کرده و بنابراین، کودک متعلق به اوست. امام علی علیه السلام برای حل مشکل بین آنان قرعه انداخت و به کسی که نام او در قرعه درآمده بود، دستور داد تا دو سوم دیه را به دیگر مخاصمان دهد. نحوه داوری امام علی علیه السلام در این مورد به گوش پیامبر رسید و آن حضرت صلی الله علیه و آله فرمود:

«سپاس خداوندی را که در میان ما اهل بیت کسی را قرار داد که به شیوه داوود به قضاوت می‌پردازد.»

۲. شیخ مفید و ابن شهر آشوب جریانی را نقل کرده و ظاهر روایات آنان گواه آن است که این ماجرا نیز در یمن رخ داده است؛ بدین ترتیب که دیواری بر سر گروهی خراب شد و آنان را کشت در میان کشتگان زن آزادی بود که فرزندی از فردی آزاد داشت و زنی که برده‌ای بود و صاحب فرزندی از مردی بنده بود. آن حضرت برای روشن شدن حکم بین آن دو کودک قرعه کشید و کودکی را که نام او در قرعه، آزاد در آمده بود اعلام کرد و برای کسی که نام او به بندگی در آمده بود، حکم بندگی او صادر کرد. سپس آن بنده را آزاد کرد و آن کودک آزاد را مولای او قرار داد و در باره نحوه ارث بردنشان حکم فرمود که آنان هم مانند بنده آزاد شده‌ای که از مولای آزاد کننده خود ارث می‌برند، حق ارث دارند. پیامبر این قضاوت را مورد تأیید قرار داد.

۲-۲. قضاوت در حقوق کیفری

۱. روایتی که مفید آن را نقل کرده است: ابن شهر آشوب این روایت را از مسند احمد و نیز از امالی احمد بن منیع به سند آنها از حماد بن سلمة از سماک بن حبیش بن معتمر نقل کرده و گفته است: این روایت را محمد بن قیس از ابو جعفر علیه السلام نقل کرده است. زمانی که امام علی علیه السلام در یمن بود، خبر گودالی که برای شکار شیری کنده بودند، به آن حضرت رسید. در آن گودال شیری به دام افتاده و مردی بر کناره این گودال برای تماشا ایستاده بود که ناگهان پایش لغزید و برای اینکه به درون گودال نیفتد، به مرد دیگری چسبید و آن مرد هم به کس سومی چسبید و مرد سوم هم به فرد چهارمی چسبید و هر چهار تن به گودال فرو افتادند و شیر همگی آنان را پاره پاره کرد. حضرت علی در این مورد چنین داوری کرد که شخص اول طعمه و شکار شیر است و بازماندگان او باید یک سوم خونبهای شخص دوم را بپردازند و بازماندگان شخص دوم باید دو سوم دیه فرد سوم را بپردازند و بازماندگان فرد سوم باید تمام دیه شخص چهارم را بپردازند. خبر

◆..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم ﷺ و حضرت علی علیه السلام ◇ ۱۳

این داوری به پیغمبر رسید؛ پیامبر فرمود: «همانا ابوالحسن علی علیه السلام در میان آنان، مانند داوری خداوند عزّ و جلّ در بالای عرش قضاوت کرده است.»

ابراهیم بن هاشم در کتاب عجایب احکام امیر المؤمنین علیه السلام به نقل از امام صادق علیه السلام گفته است: وقتی در آن گودال شیری افتاد، مردم برای تماشا به دور آن گرد آمدند و در کنار گودال از شدت ازدحام به یکدیگر برخورد می کردند. ناگهان مردی به درون گودال لغزید و برای آن که از افتادن خود جلوگیری کند به شخص دیگری آویزان شد و آن شخص هم دیگری را دستاویز خود قرار داد تا آنکه هر چهارتن به درون گودال فروافتادند و همگی توسط شیر کشته شدند. پس امیر المؤمنین علیه السلام دستور داد که تمام دیه را از قبایلی که به تماشای گودال آمده بودند، جمع آوری کنند و سپس دیه را به نیم و یک سوم و یک چهارم تقسیم کرد و به بازماندگان شخص نخست یک چهارم دیه پرداخت. زیرا این شخص باعث مرگ سه تن بود. آن گاه به بازماندگان شخص دوم یک سوم دیه را پرداخت کرد؛ زیرا وی باعث قتل دو تن بود و به بازماندگان فرد سوم نیمی از دیه را داد، چرا که وی تنها مسبب قتل یک تن بود و به بازماندگان شخص آخر (چهارم) تمام دیه را پرداخت کرد؛ زیرا وی عامل قتل کس دیگری نبود. گروهی رسول خدا را از نحوه داوری امیر المؤمنین مطلع کردند؛ آن حضرت فرمود: «این ماجرا به همان ترتیب که علی علیه السلام درباره آن داوری کرده، قضاوت می شود.»

ظاهراً این دو روایت، حاکی از دو واقعه‌اند. بنابراین، در روایت نخست آمده است که شخص اول، بدون دخالت کسی به درون گودال فروافتاده؛ ولی در روایت دوم چنین آمده است که تماشاگرانی که به دور گودال گرد آمده بودند بر اثر ازدحام خود باعث سقوط نخستین شخص به درون گودال شده‌اند. از این رو امام علی علیه السلام در این دو مورد دو گونه مختلف داوری کرده است.

۲. شیخ مفید در ارشاد چنین نقل کرده است: داوری دیگری نزد امام علی علیه السلام مطرح شد؛ بدین ترتیب که زنی بی جهت برای بازی و تفریح زن دیگری را بر دوش خود سوار کرده بود. زن

دیگری از راه رسید و آن زن زیری را نیشگون گرفت و در نتیجه آن زن از جا پرید و کسی که بر گردنش بود به زمین خورد و گردنش خرد شد و مرد. امام علی علیه السلام در این مورد چنین داوری فرمود که یک سوم خونبهای زن را باید زن سومی که نیشگون گرفته است، پردازد و یک سوم دیگر خونبها را زنی که مقتوله را بر دوش گرفته بود باید پرداخت کند و یک سوم خونبهای او را هم هدر است؛ زیرا مقتوله بدون دلیل و بیهوده بر دوش آن زن سوار شده بود. خبر این داوری به پیامبر رسید؛ آن حضرت داوری امام علی را تأیید کرد و به درستی آن گواهی داد.

ابن شهر آشوب در مناقب از ابو عبید در غریب الحدیث و ابن مهدی در نزهة الابصار از اصبع بن نباته از امام علی علیه السلام این روایت را نقل کرده‌اند. ابن اثیر نیز در نهایه خود این روایت را از امام علی علیه السلام نقل کرده است. زمخشری در الفایق این روایت را از پیامبر نقل کرده؛ ولی ابن اثیر به او اعتراض کرده و گفته است که این سخن امام علی علیه السلام است. شاید زمخشری این روایت را بدین اعتبار که پیامبر آن را امضا کرده از قول آن حضرت صلی الله علیه و آله دانسته است.

۳. داوری که از کتاب قصص الانبیاء به نقل از شیخ صدوق، به سند خود از امام باقر علیه السلام نقل شده است؛ بدین ترتیب که اسب شخصی از اهالی یمن گریخت، لگدی بر مردی زد و او را کشت. صاحب اسب چنین دلیل آورد که اسب از خانه‌اش گریخته است. بدین ترتیب امام علی علیه السلام فرمود که خون آن مرد هدر است و پیامبر نیز حکم او را درباره این مسئله تأیید و امضا کرد؛ زیرا اسب خود گریخته و صاحبش او را رها نکرده بود.

۴. داوری است که آن را شیخ مفید در ارشاد و نیز ابراهیم بن هاشم در عجائب احکام امیر المؤمنین علیه السلام به صورت مرسل و نیز ابن شهر آشوب در کتاب مناقب از مصعب بن سلام از امام صادق علیه السلام نقل کرده است؛ بدین ترتیب که دو تن به نزد پیامبر آمدند و در مورد گاوی که خری را کشته بود، از آن حضرت استفسار کردند. پیغمبر در مورد حکم این مسئله از ابوبکر و عمر پرسش کرد و آنان پاسخ دادند: چهارپایی، چهارپای دیگری را کشته است و چیزی بر صاحب گاو نیست؛ اما علی بن ابیطالب فرمود: «اگر گاو به جایگاه آن خر وارد شده و آن را کشته باشد،

◆..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۱۵

صاحب گاو باید پول آن خر را به صاحب آن بپردازد؛ ولی اگر خر به جایگاه گاو وارد شده و کشته شده است، بر صاحب گاو پرداخت چیزی لازم نیست.» آن گاه پیغمبر فرمود: «همانا علی در میان شما به داوری الاهی، حکم کرد.» پس فرمود: «سپاس خداوندی راست که در میان ما اهل بیت کسی را قرار داد که به شیوه داوود به داوری می پردازد.» در روایتی دیگر ذکر شده است که پیامبر فرمود: «سپاس خداوندی را سزااست که کسی را میان ما قرار داد که مانند پیامبران قضاوت می کند.» شیخ مفید گوید: بعضی از عامه گویند این ماجرا بین دو تن از اهالی یمن اتفاق افتاده و برخی نیز آن را مانند آنچه نقل شد، ذکر کرده اند. البته احتمال تعدد واقعه نیز بعید نیست.

۳-۲. قضاوت در مسائل حقوقی

روایتی که در مناقب نقل شده است؛ بدین ترتیب که مردی شتر خود را به سوی آشیانه شتر مرغی رها کرد و آن شتر تخم های شتر مرغ را شکست. آن مرد از امام علی علیه السلام خواست که در مورد این کار داوری فرماید. آن حضرت فرمود: «تو باید به ازای هر تخم شتر مرغ یک جنین شتر یا ضراب شتری بدهی.» آن مرد این داوری را نزد پیامبر بیان کرد؛ آن حضرت فرمود: «حکم علی را در این باره شنیدی؛ اما برای تو رخصتی قرار داده می شود و تو باید در ازای هر تخم شتر مرغ یک روز روزه بگیری و مسکینی را طعام دهی.»

به زعم نگارنده، گویا صاحب شتر پس از شنیدن حکم امام علی علیه السلام نزد پیامبر رفته؛ اما پیامبر هم حکم امام علی را تأیید کرده است؛ ولی چون آن حضرت می دانسته که مرد پرسنده از انجام دادن حکمی که امام علی علیه السلام داده، ناتوان است، برای او رخصت قرار داد.

همان طور که مشاهده شد، داستان ها و موارد فراوانی از نحوه قضاوت، شاهدان و طرفین دعوا و همچنین رأی صادره از سوی پیامبران و امامان در دسترس همگان قرار گرفته است و آحاد جامعه می توانند به راحتی به آنها رجوع کرده و سرلوحه کار خود قرار دهند تا به عاقبتی مشابه

گرفتار نگردند بنابراین، آنچه حائز اهمیت است این است که قضات بالامرته نیز این عمل انبیا را در امر قضاوت اجرا کنند تا تمامی قشرهای جامعه از جمله حقوقدانان و حقوق خوانان بتوانند به منبع معتبری از ارا صادر شده دسترسی پیدا کنند.

سامانه ملی آرای قضایی

بنابر اعلام روابط عمومی پژوهشگاه قوه قضاییه، این مرکز از سال ۹۱ با همکاری مرکز آمار و فناوری اطلاعات دستگاه قضایی، انتشار بخشی از آرای قضایی دادگاه‌های تجدیدنظر استان تهران، شعب تجدیدنظر دیوان عدالت اداری و شعب دیوان عالی کشور را در قالب چاپ چندین جلد از مجموعه‌های آرای قضایی دوره‌ای آغاز کرد.

با توجه به هزینه‌بر بودن نسخه‌های چاپی آرای قضایی، پژوهشگاه قوه قضاییه فرایند تکامل را با تشکیل دو «سامانه تحلیل و نقد آرای دادگستری‌ها و دیوان عالی کشور - تناد» در بستر داخلی قوه قضاییه و «سامانه بانک داده آرای پژوهشگاه قوه قضاییه» در بستر اینترنت آغاز کرد و در مجموع، بیش از یک میلیون رأی مورد بررسی قرار گرفت که از این تعداد ۵۰ هزار رأی انتخاب و ۱۰ هزار رأی انتشار عمومی شد و حدود ۸۰ هزار رأی در فرایند پردازش باقی ماند. با توجه به کاستی‌های سامانه‌های مذکور و ضرورت پیش‌بینی قابلیت‌های جدید، طراحی سامانه جدید در دستور کار پژوهشگاه قوه قضاییه قرار گرفت.

امکان جستجوی آرا بر اساس مستندات قانونی، اعم از قوانین، مقررات، آرای وحدت رویه و نظریات مشورتی، امکان مشاهده مستندات قانونی آرا از طریق لینک به سامانه ملی قوانین و مقررات ریاست جمهوری، ایجاد مخزن مستندات قانونی و مشاهده تمام آرای قضایی مستند به یک قانون یا مقرر، ایجاد بخش نمایه رأی، ایجاد درختواره موضوعی آرای قضایی، ایجاد صفحه گردش کار پرونده رأی و امکان مشاهده مشروح مذاکرات هیات عمومی دیوان عالی کشور؛ از جمله قابلیت‌ها و ویژگی‌های سامانه ملی آرای قضایی به شمار می‌رود.

◆..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۱۷

از دیگر ویژگی‌های سامانه ملی آرای قضایی می‌توان به ایجاد هوشمند بانک عناوین و مستندات قانونی آرای قضایی، امکان وقایع نگاری تغییرات در مراحل مختلف پردازش و انتشار، امکان گزارش‌گیری‌های هوشمند ترکیبی و تحلیلی، قابلیت کتاب‌ساز خودکار و ایجاد بستر مناسب برای استفاده از سامانه ملی آرای قضایی در تلفن همراه اشاره کرد.

اما نکته حائز اهمیت در خصوص اهمیت بروز رسانی داده‌ها است؛ چرا که با توجه به گذشت زمان دعاوی بین افراد جامعه دارای تغییرات فراوانی بوده است که صدور حکم برای آنها نیازمند اطلاعات جامع و به روز است. بنابراین، باید توجه داشت که اصولاً تعارض و اختلاف نظر، نه فقط در مسایل حقوقی، بلکه در مسایل غیرحقوقی هم امری روزمره و اجتناب ناپذیر تلقی می‌شود. در مباحث حقوقی قانونگذار هر قدر نکته‌سنج و دقیق باشد، نمی‌تواند تمام اموری را که مردم با آن سروکار دارد، پیش بینی کند. از طرفی برخی روایت‌های قانونی نیز نارسا و مبهم هستند. علاوه بر این قضات در هر پست و مقامی که باشند نمی‌توانند با عذر اینکه در موضوع مطروحه آن‌ها، قانونی وجود ندارد یا اگر قانونی هست کامل نیست، از رسیدگی خودداری کنند و حتی قانونگذار در مقررات جزایی، برای کسی که در مقام احقاق حق استتکاف می‌کند، مجازات تعیین کرده و به ناچار قضات باید دست به تفسیر قوانین و مقررات بزنند و این تفسیر به برداشت‌های مختلف از موضوعات مشابه منجر می‌شود که قانونگذار برای برون رفت ارباب رجوع از سردرگمی‌ها بایستی کاری انجام می‌داد. در چنین جامعه‌ای که مشکلات افراد به صورت روزافزون و مداوم قابل تغییر است به سامانه‌ای واحد و به روز برای ارا صادره مشابه با چنین وقایعی در سطح کشور و دسترسی قضات و حقوقدانان و حقوق خوانان احساس نیاز می‌شود.

پیشنهادها

همسو با تبیین حقوق اسلامی و برقراری عدالت در جهت سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار پیشنهاد می‌شود که تمامی قضات در سرتاسر کشور با دسترسی آنی به سیستم جامع و ملی آرای قضایی، با بررسی و رعایت موازین قانونی (اعم از عدم انتشار نام و نام خانوادگی شاکی، مشتکی عنه، شاهدان و موارد مقرر در قانون و...) به انتشار دادنامه اقدام کند که این عمل علاوه بر ایجاد شفافیت آرا و جلوگیری از فساد در دستگاه قضایی باعث ایجاد پیوند مستحکمی فیمابین افراد جامعه و جلوگیری از جرائم می‌شود؛ چراکه افراد از دادنامه‌های صادره عبرت می‌آموزند؛ ضمن اینکه وکلا و حقوق‌خوانان و حقوقدانان و به ویژه سایر قضات با دسترسی به این سامانه جامع و واحد باعث صدور احکامی شایسته و دور از خلاف شرع گردند و از آن استنباطات و تفسیرات به جا دیگر قضات در کار و پیشه خود بهره‌وری لازم را داشته باشند.

نتیجه‌گیری

اصولاً تعارض و اختلاف نظر نه فقط در مسایل حقوقی، بلکه در مسایل غیرحقوقی هم امری روزمره و اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود. در مباحث حقوقی، قانونگذار هر قدر نکته‌سنج و دقیق باشد، نمی‌تواند تمام اموری را که مردم با آن سروکار دارند، پیش‌بینی کند. از طرفی برخی روایت‌های قانونی نیز نارسا و مبهم هستند. علاوه بر این قضات در هر پست و مقامی که باشند نمی‌توانند با عذر اینکه در موضوع مطروحه آن‌ها، قانونی وجود ندارد، یا اگر قانونی هست کامل نیست، از رسیدگی خودداری کنند و حتی قانونگذار در مقررات جزایی برای کسانی که در مقام احقاق حق استتکاف می‌کنند، مجازات تعیین کرده و به ناچار قضات باید دست به تفسیر قوانین و مقررات بزنند و این که تفسیر به برداشت‌های مختلف از موضوعات مشابه منجر می‌شود. قانون‌گذار برای برون رفت ارباب رجوع از سردرگمی‌ها بایستی کاری انجام می‌داد.

◆ ..... لزوم انتشار آرای قضایی با نگاهی به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ◇ ۱۹

شفافیت تصمیم دادگاه را نه تنها در شکل، محتوا و مفاد آن باید دید، بلکه اساساً اعلان، انتشار و دسترس پذیری رای نیز شاخصی مهم در ارزیابی شفافیت قضایی محسوب می‌گردد. اگرچه اعلان و قرائت رای با تصریح ماده ۴۰۴ ق.آ.د.ک. و برخی ظرفیت‌های قانونی دیگر چندان با چالش مواجه نیست؛ در مقابل، در قوانین کیفری جز ماده ۳۶ ق.ا.م. و تبصره آن در خصوص انتشار احکام قطعی محکومیت در جرایم اقتصادی، هیچ مقرر دیگری وجود ندارد که به تجویز، الزام و یا ممنوعیت انتشار آرای دادگاه‌های کیفری بپردازد. با وجود این، با توجه به حکومت اصل دسترسی آزاد به اطلاعات موضوع ماده ۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و اصل لزوم انتشار اطلاعات موضوع ماده ۵ آن قانون و عدم تخصیص آن در مورد آرای قضایی، باید گفت قانون یاد شده، آرای دادگاه‌ها و اطلاعات قوه قضاییه را از شمول خود مستثنا نکرده است.

لذا اولاً باید حق دسترسی آزاد به آرای دادگاه‌ها را به رسمیت شناخت و ثانیاً، به عنوان مقدمه اجرای این حق، قوه قضائیه را به انتشار آرای قضایی مکلف دانست. با این حال، به رغم آنکه قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، قوه قضاییه را به انتشار بر خط آرای قضایی الزام کرده است؛ اما عملاً ظرفیت‌های در نظر گرفته شده، نظیر سامانه اطلاعاتی تداد، تاکنون موفقیت قابل ذکری در این خصوص نداشته است. بنابراین، با توجه به سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار، برای جامعه حقوقی به سامانه‌ای واحد و جامع و علل الخصوص به روز که در برگیرنده ارا و دادنامه‌های صادره قضات معزز در سرتاسر کشور باشد احساس نیاز می‌شود.

منابع

۱. ابوداود، ج ۱، ۵۱۳- مسند حنبل، ج ۶، ص ۴۱۲، دار صادر، بیروت - ابن فهد الحلبي، المهذب البارع، ج ۳، ص ۵۰۱، جامعه مدرسين، قم، ۱۴۱۱.
۲. ابوداود، سنن، ج ۱، ص ۵۰۸- سنن نسائي، ج ۶، ص ۱۳۸- سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۶۶۳.
۳. السجستاني، سليمان بن الأشعث، سنن ابی داود، ج ۲، ص ۱۶۱، حديث ۳۵۸۴، دارالفكر، بيروت، ۱۴۱۰ - الصالحی الشامي، سبل الهدی والرشاد، ج ۹، ص ۱۶۶.
۴. بخاری، ج ۴، ص ۱۵۱- مسلم، ج ۵، ص ۱۱۴- ابن كثير، البدايه والنهاية، ج ۲، ص ۱۷۲، دار احیاء تراث العربی، بیروت، ۱۴۰۸.
۵. حرعاملی، وسائل الشیعه (آل البيت)، ج ۲۷، ص ۲۳۵، ح ۳۳۶۷۲، دار احیاء تراث العربی، بیروت.
۶. ابن ماجه، سنن ابن ماجه، ج ۲، ص مسند امام احمد، ج ۴، ص ۲۰۵.
۷. فاضلی، حجت الله، (۱۳۸۶). سیره قضایی امام علی علیه السلام.
۸. نعمتی، مژگان، (۱۳۹۹). شفافیت قضایی دادگاه‌های کیفری ایران در پرتو اعلان، انتشار و دسترس پذیری آرا.
۹. کلینی، محمد یعقوب، (۱۳۶۸) اصول الکافی، (۱۳۸۶). ج ۵، تهران، الاسلامیه.
۱۰. گنجینه معارف پیامبر و اهل بیت علیهم السلام امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام اخلاق و سیره امام علی علیه السلام.
۱۱. محقق داماد، مصطفی، (۱۳۸۴). قواعد فقه بخش مدنی، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی.